

JOANNA DUDEK-KLIMIUK*

HISTORY OF GREEN AREAS OF TYCHY – THEIR ORIGINS AND ROLE IN THE STRUCTURE OF THE CITY

HISTORIA TERENÓW ZIELENI TYCHÓW – ICH POWSTANIE I ROLA W STRUKTURZE MIASTA

Abstract

In this paper, the history and development of the town of Tychy's green areas are presented in regard to urban planning and development. Two principal stages of the city's origin together with the characteristics of the green area objects, as created during the mentioned period are discussed. Due to the scale of undertaking and coherency of planning during the implementation, special attention was paid to the period after 1950. It was the period when the General Plan originated – the plan concept, designed by Kazimierz Wejchert and Hanna Adamczewska-Wejchert, where the componential parts of green area system, as resulting from the adopted general compositional-functional assumptions, became one of the constituent elements of the city's urban layout. Additionally, the process of implementation and the present status of the urban and local community parks as planned in the General Plan are presented here.

Keywords: Kazimierz Wejchert, park, urban planning

Streszczenie

W artykule zaprezentowano historię rozwoju struktury terenów zieleni Tychów na tle rozwoju urbanistycznego. Przedstawiono dwa zasadnicze etapy powstawania miasta wraz z krótką charakterystyką powstałych w owych okresach obiektów zieleni komponowanej. Ze względu na skalę przedsięwzięcia oraz dochowanie planistycznej konsekwencji w okresie realizacji wyjątkową uwagę poświęcono czasom po roku 1950. Powstaje wówczas Plan Generalny – koncepcja planistyczna autorstwa Kazimierza Wejcherta i Hanny Adamczewskiej-Wejchert, w której składowe układu zieleni, wynikającego z przyjętych ogólnych założeń kompozycyjno-funkcjonalnych, stają się jednym z elementów krystalizujących cały układ urbanistyczny miasta. Przedstawiono ponadto proces realizacji oraz stan obecny zaplanowanych w Planie Generalnym parków miejskich i osiedlowych.

Słowa kluczowe: Kazimierz Wejchert, park, urbanistyka

* Ph.D. Eng. Joanna Dudek-Klimiuk, Department of Landscape Architecture, Warsaw University of Life Science – SGGW.

1. Introduction

Tychy is a city which co-exists with the green structures, originated in two different trends of greenery formation on the settlement. An example of the first trend can be found in the greenery of the historically shaped northern part of Tychy which has been the most difficult for development grounds, situated along the small Tyski Stream, has been utilized for recreational functions. The oldest planned objects of the city's park greenery include the Brewery Park (Park Browarniany in Polish) dating back to the XIX c., situated on the territories of the old Promnitz castle foundation at the Prince's Brewery, and sports area originating in the thirties of the XX c., located near a railway line in the eastern part of Tychy.

The second trend is represented by park territories of the so-called New Tychy, a part of the city dating back to the beginning of the fifties of the XX c., formed by the city development plan by Kazimierz Wejchert and Halina Adamczewska-Wejchert. The authors based the "green axis of the city" upon two central parks – one in the north which was implemented and, one in the south, which unfortunately was not implemented at all. The idea of the second trend is an example of completely different approach to the composition of city planning, with the greenery layout being designed as a system integrated into a newly designed urban structure in which the green areas were meant to constitute a very important compositional element.

2. Outline of the history of green areas of Tychy until 1950

The pre-war small town obtained limited urban rights as late as 1934 [6] but much earlier it had certain features characteristic of an urban structure. Within its territory and in the surrounding neighbourhood, industrial buildings (breweries, brick factory, metallurgical plant and somewhat later, cellulose manufacturing plant) were founded and important roads and railway lines were established. The most important and the oldest industrial centre of Tychy was – Prince's Brewery, as founded at the end of the XVI c., functioning in direct vicinity of the villages community and belonging to the Princely Promnitz family [10]. These two structures – the princely estate connected with the brewery settlement and the manor farm coexisted with the village, agricultural settlement imparting an individual and unrepeatable character to the place.

The initial settlement covered the area of the territory adjacent to the water streams – Browarniany and Wilkowyjski which later joined, forming the Tyski Stream. Parallel to the line of the streams, the oldest street of the old village, Damrota Street was established, probably spontaneously. Nowokościelna Street followed; it creates a parallel system and passes through Kościuszko Street. The last which protrudes to the northern axis of the discussed system is outlined by Mikołowska street (Oświęcimska Street makes its prolongation). It is a former "provincial road" Kraków–Wrocław, originating in the years 1825-1827. The life of Tychy was concentrated between the mentioned three streets; as early as in the second half of the XIX c., during which all important public buildings were erected. In the eastern part of the settlement unit, in the period of 1896-1897, the Civil Brewery was built; it is

situated on the outskirts and was separated from the town by the earlier railway line, which has linked Murcki and Pszczyna since 1870. The ponds, supplied with the small but numerous water currents was a very typical element of the settlement at the earlier mentioned territory.

When considering the urban structure, including the green areas in pre-war Tychy, one should clearly distinguish the elements which were created before the First World War and connected mainly with the activities of the Promnitz family and those which were generated in the post-plebiscite period, i.e. in the twenties and thirties of the XX c. According to the historical analysis carried out within the borders of the town as outlined by the General Plan from the fifties of the XX c., which, in fact, correspond to the zone of former influence of Tychy, that is, together with its hamlets or were once separated villages¹.

The oldest building, accompanied by the park, is Zamek Myśliwski (Hunter's Castle), being constructed near the brewery complex. "The castle was erected in the territory of the Tyski manor farm which belonged to the rulers of Pszczyna. (...) The year 1685 is the date of reconstruction of the already existing cellars and was raised to height of the present basement and the first floor of the castle" [12, p. 54]. The castle, situated on a scarp, was the seat of the manager of the manor farm as well as the place where the guests of the Pszczyna princes resided during the hunting, arranged in the neighbouring forests; it was a typical residential place of a hunting character. The building was modified in the years 1765-1775 and in the XIX c. In 1803, the ruler of the Pszczyna estates Frederic Ferdinand Anhalt-Köthen visited, to celebrate the occasion there was a dance organized in the newly established park. He arrived there together with his newly married wife [12]. At the end of the XIX c., the character of the estate became principally changed. The role of the hunting residence of the Tyski castle was taken over by the assembly in Promnice², being situated among the forests on a small tip of the artificially constructed water reservoir of the Paprocańskie Lake³; the brewery park was made accessible to the inhabitants of Tychy, although it remained a princely estate. As early as in 1881: "...especially on Sundays, many guests come from the vicinity to taste the beer at the site of its production. Therefore, the Prince of Pszczyna ordered to transform the old hunting castle into a restaurant, to arrange the park, and a bowling alley, gazebo constructions and shooting range as well as snooker table were installed" ([12]; after: Chronicle of School in Tychy). In 1899, in the park there were a beer drinking room, bowling alley, band shell and "colonnade" were constructed [12]. The facilities played the role of a place for resting and amusement until the post-war period (Ill. 1a and 1b).

Since 1930, from the initiative of the head of the village community, Jan Wieczorek, construction of the Tyski Stadium was commenced. It covered the whole complex of

¹ Within the frames of the mentioned influence, there were found: Paprocany with Paprocka metallurgical plant, Żwaków, Suble, Glinka, Mąkołowiec, Wilkowyje, Czulów, Wartogłowiec, Zwierzyniec and Zawisć.

² In 1861, Jan Henryk XI Hochberg ordered to construct the hunting castle, called Promnice, near the Paprocańskie Lake, in honour of the princely family, ruling on the Pszczyna land in the years 1584-1765 [12].

³ The reservoir was installed after 1770 as result of lifting the waters of Gostynia river, during the development of the existing metallurgical plant in this place; its aim was to supply water to the factory [7].

buildings and sport-recreation premises (sport grounds, swimming pool, tennis court, shooting range and also, gastronomic pavilion and dance hall). These objects were implemented near the railway station, extending vastly in the form of green belts over the Wilkowyjski Stream (Ill. 1c and 1d).

Before 1939, the territory of the developed green area served mainly a recreational function; it was open to the public and imitated the linear settlement of the village.

According to the statement from June 30th 2015, four park objects⁴ have been found in the list of immobile relicts in Tychy, as enrolled in the register of historical monuments.

3. New (Nowe) Tychy – General Plan and its assumptions

The post-war New Tychy city was founded on the vast fields as an antidote⁵ for the crowded Silesian towns. The decision to erect a new city based upon the existing small town of Tychy was undertaken on the governmental level on October, 4, 1950⁶ [12]. “The choice of place for the new city (...) was justified by comfortable location within the system of the whole GOP [Upper Silesia Industrial Region], the possibility to ensure communication links and good areas for building (...) Special attention was paid to the location of the city in regards to good climatic and territorial conditions [vicinity of forest complex and the lake] in order to obtain the best health conditions for the inhabitants and to make recreation possible” [3]. The erection of the city began as early as 1950, from the settlement, situated in

⁴ The green areas near the following objects were enrolled in the register of historical monuments: palace assembly of XVIII/XIX c. (Katowicka street), reg. No. 1296/83 dated 18.01.1983; assembly Princely Brewery, including Möller residence of 1891 (5, Mikołowska street), reg. No A/259/10 dated 28.05.1966; Casino of Civil Brewery dating back to 1905 (1, Browarniana street), reg. No. A/414/14 of 14.03.2014; and exclusive residence with garden (the so-called Residence of Radziewski) dating back of the beginning of the XX c. (4, Damrota street), reg. No. A/1527/93 of 30.04.1993 [in spite of enrolling it in the register, the garden does not, alas, exist longer]. The assembly of Promnice palace, also enrolled in the Register, belongs formally to Kobiór community (List of immobile historical monuments).

⁵ The term “antidote” should be understood here as an attempt of systemic solving of the transport, health and functional problems which were perceived in the chaotically developing towns, including the concentrated tissue of urban agglomeration of the upper Silesia. Tychy – in the intention of its designers – is a fully modern city, originating in conformity with the modernist standard of urban planning and the principles of architecture shaping. The independent unit where, apart from the housing settlements, the whole range of services and local industry were provided; it was not planned as a “city-bedroom” although sometimes, it was wrongly perceived in such a way [17].

⁶ The resolution of the Presidium of the Government dated 4 October 1950 in the matter of development of Tychy city. “In order to improve the living conditions of working class of the Central Coal Basin via preventing the further concentration of the inhabitants in the towns and settlements of the coal syncline. (...) it is decided to commence the erection of a new city based upon the existing Tychy city”. The resolution contains, inter alia, information about the target number of inhabitants which was specified then as 100 000; the mentioned number was corrected in 1961 as being equal to 130 000. In the moment when the implementation of the resolution was commenced, the small town had 13 000 inhabitants and occupied the area of 30.1 km² [10, 12].

the direct vicinity of railway station and the old part of the town, based on the axis, parallel to the existing buildings. The settlement (Settlement A⁷) was constructed according to the project of Prof. Teodorowicz-Todorowski from Technical University in Gliwice. Shortly after commencement of building, in 1951, the competition for General Plan of the city was announced; it was won by the team of Kazimierz Wejchert and Hanna Adamczewska-Wejchert from the Faculty of City Planning of Technical University of Warsaw. Settlement B was the first one to be erected within the frames of the mentioned plan; work commenced in 1952.

The most important decisions concerning the green areas as contained in the General Plan were based on the analysis of available limited physiographic and natural materials, that is, the data concerning the landform features, water relations and the existing vegetation [2].

The composition of the plan was based upon two crossing axes. The east-west axis was delimited by the railway line, running in a deep excavation (its course aligns with a local watershed) whereas the north-south axis is marked by green areas – two parks: northern and southern, linked with a wide alley. The discussed axis was to be continued towards the south, in the direction of the forests. The cross, created by the two axes, was overlapped by the square of the main streets, with the length of the sides equal to ca 1 km, delimiting the future centre of the city. In its middle, on the crossing of the main axes, the building of the railway station Tychy Śródmieście was planned. In both districts of the city: in the north and the south, belts of green areas among the buildings were designed; its system was east-west oriented, based upon the old trees of the former Paprocańska road on the north and on the border of the successive settlements M, N and O (and later on – P⁸) in the south. Apart from the artificially imposed “green axis”, from the adjacent territories as far as to the city’s centre and merged, together with the surrounding meadows, fields and forests, into one green system and were expected to form the structure of the city. We should mention here the special role of the territories around the Paprocańskie Lake, which were designed as a culture and leisure park, surrounded by forest areas, with numerous functions such as sport (playing sites, outdoor swimming pool, centre of water sports), recreation (beach, amusement park, campsite), social activities (amphitheatre) and organization of exhibitions. The wedges of green areas were expected to serve two functions: climatic (ventilation of the city) and recreational, as the territories of everyday leisure (III. 2).

The designers utilized the wet terrains, running alongside the existing water courses, i.e. the area which was difficult for building; in their opinion, it increased the probability of implementing the project. It was, however soon revealed that the authorities preferred to introduce housing on these territories. Therefore, a lot of activity aiming at the protection of the “green conception”, i.e. of the planned system of the city’s green area, was undertaken. “We may distinguish three tendencies in the activities of many people [...] the first tendency

⁷ The designed settlements were marked initially, with the successive letters of alphabet. These names were soon employed officially and universally, and some time later, their names were extended by a form of female names (e.g. A – Anna, H – Honorata, M – Magdalena or Z – Zuzanna).

⁸ Idea of developing the settlement P originated after 1971 as one of the elements of “concentrating” the building.

– is to keep the green areas in the detailed plans, to support them via location near to schools, kindergartens, other services on the green-possessing plots. It will provide a visual and biological increase to the territories (...). The second tendency was to bring about as soon as possible, the implementation of the greenery, even if primitive, without devices, only by planting of the territory (...). The third tendency was to maintain the reserves intended for the green areas” [2, p. IV/74-76].

The seventies of the XX c., occurred to be a difficult period for the implementation of the General Plan due to the decision to increase the target number of the city inhabitants from 130 000 to 200 000 (in connection with the new industrial investments, inter alia, car factory), in consequence leading to “densifying” of the city. At that time, the implementation of the housing settlements in the southern district of the city was commenced (from the line of the railway excavation to the south) hence on that area, the greatest changes in relation to the previous plan of the Wejcherts occurred, including a considerable decrease in service and recreation-park territories. “Indeed, the general assumptions of the green system of the general plan will be preserved but the changes are great. The sites where there were planned single family houses in the gardens, considered as exclusive residential districts on the peripheries of the city, become filled with the new settlements with blocks of flats having few or several floors. The high buildings are approaching the forest. The territories with meadows and cultivated fields, as surrounding the city disappear. The green area is therefore considerably decreased” [2, p. V/72].

4. The implementation and the existing status

Since the first stages of developing the plan of the city, the greenery system has remained its significant element⁹, as being the object of the prepared plans and projects in three scales¹⁰. In the scale of the General Plan (1:2000), the basic structure of the city’s green areas was established, with the indication of its main functions (way of management)¹¹. The successive stage concerned the project in the scale 1:1000, including the general conception of the development of the housing settlement together with the anticipated selection of plants. The last, most detailed stage covered the executive projects (in scale 1:500 or 1:250). “Each developed project of green area in Tychy had to be agreed with General designers of the city” [13].

⁹ Besides the railway line and square of the main streets of the downtown quarter, the green area plays a function of one of the elements which crystallize its urban system [16, p. 52].

¹⁰ Luckily for the inhabitants, the designers of the city had a person responsible for the greenery design in their team almost during the whole time of their work. It was Helena Okolowicz-Krześ, M.Sc. in horticulture, who worked in the team of Miastoprojekt “Nowe Tychy” during the period of 1952-1990; she was the main designer of all green areas in the city, excluding settlements A and B which were performed earlier [2].

¹¹ In the General Plan, the park character of earlier, pre-war recreation territories of Tychy was preserved, i.e. the sport area in vicinity of Settlement A, or small historic park near Prince Brewery.

Apart from lawns and sport territories, the parks – due to their numerous functions¹², and often attractive form, convenient location and unlimited availability – became the principal territories of the urban green areas. In Tychy, the first new green areas were founded in winter of 1954 when the big trees were transplanted, most probably within Settlement B [13]. Somewhat later, as late as at the beginning of the sixties of the XX c., work on the implementation of urban parks was commenced in the northern district, being in status nascendi in that period. The first park was called Park of Little Bears (Park Niedźwiadków in Polish) named after the sculpture by Augustyn Dyrda, representing three playing bears. The park was created on the border of Settlement E, in the site which until 1950 was called “alder forest” [9].

The Northern Park and City Park (Północny and Miejski in Polish) are undoubtedly the most attractive ones; they are separated from each other by the wide, two-lane Education Street. The parks constitute an important element in urban scale; here, the green axis of the city begins. The Northern Park consists mainly of the transformed old fish ponds where water tables replaced the surfaces of grassy woodland glades. The ponds were accompanied by alder trees which were adapted to the needs of the founded park.. The walking program is supplemented with a small playground and recently arranged outdoor gym. The way of incorporating the park into its environment is very characteristic. According to the principle, adopted already in the General Plan, the nearest vicinity of the parks is filled with the schools, surrounded with green areas which increase visually and function in the space (the mentioned principle is also visible in the case of the City Park). “For the Northern Park (...) a project of the green areas did not exist. Only the ponds were regulated and the groups of the following trees were planted: birch, juniper, yew tree, larch and, even among the alder trees – decorative apple trees. Only birch and larch trees remain” [13]. The City Park, designed at the beginning of the sixties of the XX c. by Helena Okołowicz and Kazimierz Wejchert is the prolongation of the Northern Park. Not only is it spatially linked with the Northern Park (and towards the south – with Darwin street) via the walking alley demarcated in the direction of the future Southern Park and further – to Paprocany) but it was also assumed to create a link in regards to the programme via the designed water reservoirs along the axis; which later on, as a result of savings, the said reservoirs were changed into lawns and the accompanying flower beds were considerably decreased and finally, liquidated (Ill. 3a and 3b). The spatial combination of these two most important parks is also visible in the method of arranging the views and composing the park interiors. The system was created on the principle of the scene, directing the sight obliquely in relation to the main axis which prolongs the observation area and optically increases the spatial area of the parks – the broken sight accesses are almost twice longer when compared to the length of the main axis. Due to the location of the City Office¹³ in its southern part, the park constitutes the main public and representative space of the city, being at the moment, besides the Paprocany centre, the best managed green area of Tychy.

¹² Parks play, first of all, esthetic (including compositional), rest, health, social (didactic and educational), ecological and technical function [4].

¹³ The building of the City Office (commissioned in 1970) was constructed on light arcades; its aim was to relieve visually its huge cubature, and to ensure visual contact between the course for pedestrians alongside the Niepodległości alley and Darwin street and the park [9].

The Southern Park has not been, until now, organized; it was indeed the subject of the study considerations, including student paper, however, any design conception with a real perspective of implementation¹⁴ has not been developed. The intended territory remains still unmanaged, similarly as the majority of the space of Tychy centre, being planned since 1952.

In the “New Tychy”, a group of few smaller parks has been arranged, with the utilization of the existing ponds, village greenery and water-logged areas; their form and equipment are very limited and modest; hence, their function is limited to rest and ecology. The discussed group includes Swan Park (Park Łabędzi in Polish) which constitutes the east termination of the “transverse green axis” in the northern district of the city (in western part, it is ended by the mentioned above Park of Little Bears). The discussed axis runs along one of the major streets of the city – wide and green Niepodległości Avenue and, partially, from Grot Rowecki Street up to Bielska Avenue, it remains on the route of former Paprocańska road which linked once the pre-war Tychy and Paprocany. The discussed park was also arranged on the basis of the existing ponds and alder trees; it has a walking character.

In the southern district, there are three parks – St. Francis Park (being initially called Eastern Park (Park Wschodni in Polish), or Friendship Park (Park Przyjaźni in Polish); Park Jaworek (being called in the description of the General Plan as Western Park) and Suble Park. Here also a transverse green axis has been designed, running throughout the southern border of settlements M, N and O. On the closures of the axis, we find: in the east part – St. Francis Park, in the western part – Jaworek Park. Initially, there was the intention to impart a certain distinguishing and, simultaneously, integrating element. “The idea which linked this long walk through the whole city could be generated owing to numerous groups of birch trees, situated in front of a backdrop of darker greenery in the depth of the settlements. The white bark of the trees would set the tone during the whole year. It would be such a different walk amongst the white tree trunks” [2, p. V/78]. This intention has not been, however, implemented. The mentioned belt of greenery, as compared to the analogical one in the northern part, is less readable in the landscape and in spite of the undertaken work on its certain elements, e.g. gradual arrangement of Jaworek Park (building of skatepark, play grounds, delimiting the paths and planting the trees alongside these ways), the discussed course remains still underinvested; in the earlier implemented parts (arranged during the building of the settlements in the seventies of the XX c.), it is devastated and requires revitalization. Suble Park – it is an area managed in a small degree, with a large area of meadows, with two parallel ponds. Few paths were constructed and the sports and playing grounds were arranged.

All parks in the southern district have relatively big grassy areas, small participation of the “higher greenery” and diversified, “undulating” surface. Their design is limited to basic elements, i.e. playgrounds and walking paths. Only Jaworek Park has a somewhat more abundant sports area.

In the structure of Tychy green areas, the elements with linear character (alleys and walk ways) play the important role of “connectors” between its surface elements – parks, sports areas and lawns; they accompany mainly the objects of public utility. In the northern

¹⁴ The mentioned elaborations included also diploma theses, guided by Prof. Wejchert, resulting at the Department of Architecture of Technical University of Warsaw, and the projects, developed as a social deed, by the employees of Miastoprojekt [2].

district, most of the streets, dividing the city into particular units-settlements, were planted with trees, or tree-covered old tracts were adapted (Ill. 3c and 3d). Thus, it was the system of “green passages” with a double function: aesthetic and technical. A similar role of the green courses for pedestrians was played by the green belts alongside the railway excavation (between two districts of the city).

The leisure centre Paprocany is the most southern territory of the green area of Tychy. It is situated on the border of the forest, over the lake; the whole complex was designed as a leisure and sports site, not only for the inhabitants of Tychy but also for neighbouring towns. It was planned as the culture and sport park where the following objects were anticipated: a beach, sports grounds, harbour for sail boats, outdoor swimming pool, a cafe, camping and a few parking places [3]. It was situated in the northern part of the lake, in the nearest vicinity of the city, on the terrain with a convenient, southern exposure. The implementation of the project was commenced in 1960. The discussed site had its good and bad moments, the periods of great popularity and slow decline, connected with the usual wear of the building substance, strengthened by neglect of its maintenance with additional influence of economic crisis and social changes during recent years, the successful attempt to revitalize the discussed territory has begun¹⁵. In 2014, the project of management of the eastern side of the lake was implemented – the wooden promenade with a leisure area, outdoor gym, were built and a new beach was created¹⁶. Within the frames of the earlier stage of revitalization, a cafe, water sports site (2011), linear park (2013) was built and the complex of playgrounds and walk ways were modernized. Alongside the side of the lake, new bicycle routes were created; they provide a link between the park and forest territories.

The sport areas are also important for the inhabitants of the cities as they often supplement the program of parks, or create the element of the green areas of housing settlements, mainly providing everyday leisure. At the territory of Tychy, various locations of the areas destined for sport functions¹⁷, appeared at various times and in various planning documents. At present, there are two stadiums – the local arena in Settlement A (with the pre-war tradition) and the modern stadium which replaced the old one from the end of the sixties in Settlement E, and a golf course (Settlement E).

The Winter Stadium – a roofed indoor skating object (Settlement F), seasonal skating rink and also, indoor swimming pool (Settlement E) have a sparse character and they play a small role in the leisure system of the city. All previously mentioned objects are available to the users. The discussed category includes also plot gardens. They are mainly situated near the streams, on the peripheries of the city, in the northern and eastern parts.

¹⁵ The conception of revitalizing the Paprocany park complex was developed in 2007, in the Study of Spatial Planning and Architecture in Tychy, under the guidance of architect G. Ratajski [14].

¹⁶ The project was generated in the study RS+ Robert Skitek in 2012. It was distinguished by the award in the Plebiscite Polish Architecture of XXL in category: “public space”; it was nominated to award in the VIII edition of competition “Life in Architecture” for the best implementation, originating in Poland in the years 2013-2014 [20, 21].

¹⁷ In the General Plan of 1961, the construction of 6 sport stadiums (4 for the settlements and 2 for the districts) and sport hall with indoor swimming pool was planned. The successive plan (1979) maintained the number of the stadiums; however, the new, not planned before elements appeared i.e. the successive sportive halls and 3 artificial skating objects [2, p. V/91].

Similarly, two of the greatest funeral objects have been situated in the peripheral districts (Wartogłowiec and Żwaków). And few old parish cemeteries have remained within the borders of the city.

5. Summing up

The present structure of the green areas of Tychy is constituted by the objects which were generated as early as 1939, and those which were constructed after 1950. In the first case, the green area has a character of “points” not systemic; it satisfies, therefore, the spontaneous needs of the owners of the objects, or – somewhat later on – of the local society. In the second case, parts of them were designed as important elements of planning the system of the city; we may call them the elements crystallizing the structure and composition of the city. The discussed structures include the main axis, containing two parks and linking avenue; the alley as well as the Southern Park was situated on the potential building territories – the city planning structure was subordinate in relation to the environmental conditions. On the other hand, the Northern Park was planned on the wet territory, with high natural value which was unsuitable for building. In the first case, the location of the green area was determined by the spatial-functional system of the city, as selected by the designers. In the second case, the “idea” was employed to the physiographic conditions, that is, the procedure was consistent with the scheme where usually the non-building areas are destined for leisure functions; it is often found in various cities, in contemporary as well as in the historical ones. We should stress here the fact of awareness and consequent utilization (by the designers) of the territories, connected with the hydrological system of a given area – depressions along water courses and the existing ponds which were preserved and used for construction of the network of natural links when planning the parks or arranging them into plot gardens.

In the structure of green areas¹⁸, the available greenery is dominating, including passive and active leisure – parks, lawns, forests, green areas of a special destination – communication routes and areas of accompanying greenery (in this case, being especially significant near the objects of health service and schools as well as housing buildings). A high percentage of the area is occupied by green territories with limited access and a special destination – plot gardens, cemeteries, or the Brewery Park, being small in the scale compared to the city but very important for their historical significance.

¹⁸ In the paper, there was employed the nomenclature consistent with the classification of green areas, developed by A. Zielonko, developed in 1951 at the Institute of Urban Planning and architecture (Niemirski – 1973). In the relevant literature, we meet few other classifications (the problem was more widely discussed by Szumański 2005 [15]).

1. Wstęp

Tychy są miastem, w którym współlistnieją struktury zieleni powstałe w dwóch odmiennych nurtach jej komponowania w skali jednostki osiedleńczej. Przykładem pierwszego nurtu jest zieleń historycznie ukształtowanej tkanki zabudowy miejskiej w części północnej Tychów, gdzie w racjonalny sposób wykorzystano najtrudniejsze czy wręcz bezużyteczne dla zabudowy tereny, znajdujące się wzdłuż niewielkiego Potoku Tyskiego, przeznaczając je na funkcje wypoczynkowe. Najstarsze zaprojektowane obiekty zieleni parkowej miasta to Park Browarniany z XIX w., powstały na terenach dawnego założenia zamkowego Promnitzów przy Browarze Książęcym, oraz tereny sportowe z lat 30. XX w., wybudowane nieopodal linii kolejowej we wschodniej części Tychów.

Drugi nurt reprezentują tereny parkowe tzw. Nowych Tychów, to jest części miasta powstającej od początku lat 50. XX w. według planu urbanistycznego autorstwa Kazimierza Wejcherta i Haliny Adamczewskiej-Wejchert. „Zieloną oś miasta” autorzy oparli na dwóch centralnych parkach – północnym, zrealizowanym, i południowym, niestety, nadal niezrealizowanym. Idee owego drugiego nurtu to przykład zupełnie innego podejścia do kompozycji urbanistycznej. Cały układ został bowiem zaprojektowany jako system w obrębie nowo projektowanego miasta, struktury, w której tereny zieleni miały z założenia stanowić bardzo ważny element kompozycyjny.

2. Zarys historii powstawania zieleni Tychów do roku 1950

Przedwojenne miasteczko otrzymało ograniczone prawa miejskie dopiero w 1934 r. [6], ale już dużo wcześniej posiadało niektóre cechy charakterystyczne dla struktur miejskich. Na jego terenie i w najbliższym sąsiedztwie znajdowały się zabudowania przemysłowe (browary, cegielnie, huta i, powstała nieco później, fabryka celulozy), bieging tu ważne drogi i linie kolejowe. Najważniejszym i najstarszym ośrodkiem przemysłowym Tychów był – funkcjonujący w bezpośrednim sąsiedztwie gminy wiejskiej i należący do rodu Promnitzów – Browar Książęcy, założony u schyłku XVI w. [10]. Te dwie różne struktury – książęce dobra związane z osadą browarnianą wraz folwarkiem oraz wiejska, rolnicza osada – współistniały obok siebie, nadając indywidualny i niepowtarzalny charakter temu miejscu.

Osadnictwo objęło obniżenie terenu na osi WE, nad potokami – Browarnianym i Wilkowskim, które dają, po połączeniu, Potok Tyski. Równolegle do linii potoków, prawdopodobnie spontanicznie, powstała najstarsza ulica dawnej wsi – ul. Damrota. Kolejną, tworzącą układ równoleżnikowy, jest ul. Nowokościelna, przechodząca następnie w ul. Kościuszki. Ostatnią, najmłodszą i najbardziej wysuniętą (na północ) osią tego układu jest ul. Mikołowska (na przedłużeniu – Oświęcimska), to dawna „szosa prowincjonalna” Kraków–Wrocław z lat 1825-1827. Pomiedzy tymi trzema ulicami skupiało się życie Tychów, a później już – w 2. połowie XIX w. – powstawały wszystkie najważniejsze budynki publiczne. We wschodniej części jednostki osiedleńczej w latach 1896-1897 wybudowano Browar Obywatelski – ten pozostaje nieco na uboczu, oddzielony od miasta powstałą wcześniej linią kolejową, łączącą od 1870 r. Murcki z Pszczyną. Bardzo charakterystycznym elementem związanym z osadnictwem na tym terenie są stawy zasilane niewielkimi, ale licznymi potokami.

Rozpatrując strukturę urbanistyczną, a w tym również strukturę zieleni w przedwojennych Tychach, należy wyraźnie wyodrębnić elementy powstałe przed I wojną światową – związane przede wszystkim z działalnością Promnitzów, oraz te, które powstały już w okresie poplebiscytowym, w latach 20. i 30. XX w. Analizę historyczną przeprowadzono w granicach miasta zakładanych przez Plan Generalny z lat 50. XX w., co de facto odpowiada strefie dawnego oddziaływania Tychów, a więc wraz z przysiółkami lub niegdyś odrębnymi wsiami¹.

Najstarszym budynkiem, któremu towarzyszy park, jest Zamek Myśliwski, wybudowany nieopodal kompleksu browarnianego. „Zamek został wzniesiony na terenie tyskiego folwarku panów na Pszczynie. (...) rok 1685 to data przebudowy istniejących [już wcześniej] piwnic oraz wzniesienia obecnego parteru i piętra zamku” [12, s. 54]. Usytuowany na skraju skarpy zamek był siedzibą zarządcy folwarku oraz miejscem, w którym zatrzymywali się goście książąt pszczyńskich w czasie urządzanych w pobliskich lasach polowań. Był zatem typowym założeniem rezydencjonalnym o charakterze myśliwskim. Budynek przebudowywano w latach 1765-1775 i w XIX w. Wiadomo, że w 1803 r. był tu już park, odbyły się w nim bowiem tańce urządzone przy okazji wizyty Fryderyka Ferdynanda Anhalt-Köthen, ówczesnego pana na ziemiach pszczyńskich, z jego dopiero co poślubioną małżonką [12]. Pod koniec XIX w. zmienił się zasadniczo charakter tego miejsca. Rolę myśliwskiej rezydencji tyskiego zamku przejął wybudowany nieco wcześniej zespół w Promnicach², usytuowany malowniczo pośród lasów na niewielkim cyplu sztucznie utworzonego zbiornika Jeziora Paprocańskiego³, a park browarniany, choć nadal pozostawał książęcym, udostępniono tyszanom. Już w roku 1881: „...szczególnie w niedzielę wielu gości przybywa z okolicy aby zakosztować piwa u źródła. Polecił więc Książę pszczyński stary zamek myśliwski przekształcić w restaurację, wykonać urządzenia parkowe, kręgielnię, altanki i strzelnicę oraz ustawić bilard” ([12], za: Kronika szkoły w Tychach). W 1899 r. w parku zbudowano pijalnię piwa, kręgielnię, muszlę koncertową i „kolonadę” [12]. Cały zespół pełnił od tego czasu, aż do czasów powojennych, funkcję miejsca wypoczynkowo-rozrywkowego.

Od roku 1930, z inicjatywy ówczesnego naczelnika gminy Jana Wieczorka, rozpoczęto budowę Stadionu Tyskiego. Pod tą nazwą krył się cały zespół budynków i urządzeń sportowo-rekreacyjnych (boisko sportowe, basen kąpielowy, kort tenisowy, strzelnica, a także pawilon gastronomiczny i sala taneczna). Obiekty te zrealizowano w pobliżu dworca kolejowego, na terenach rozciągających się szerokim pasmem błoni nad wodami Potoku Wilkowyjskiego.

Przed rokiem 1939 tereny zieleni urządzonej, pełniące przede wszystkim funkcje wypoczynkowe, były otwarte dla publiczności i powierały linearny układ wsi, dawnej ulicówki.

Według stanu na 30 czerwca 2015 r. w wykazie zabytków nieruchomości w Tychach, wpisanych do rejestru zabytków, pozostają z tego okresu cztery obiekty parkowe⁴.

¹ W granicach tych oddziaływań znajdowały się: Paprocany z Hutą Paprocką, Żwaków, Suble, Glinka, Mąkolowiec, Wilkowyje, Czulów, Wartogłowiec, Zwierzyniec i Zawiść.

² W 1861 r. Jan Henryk XI Hochberg wybudował nad Jeziorem Paprocańskim zameczek myśliwski, nazwany Promnice na cześć rodu panującego na ziemi pszczyńskiej w latach 1548-1765 [12].

³ Zbiornik powstał po 1770 r. w wyniku spiętrzenia wód rzeki Gostyni, podczas rozbudowy istniejącej w tym miejscu huty, i miał dostarczać wody dla tej fabryki [9].

⁴ Do rejestru zabytków wpisano zieleni przy następujących obiektach: zespół pałacowy XVIII/XIX w. (ul. Katowicka), nr rej. 1296/83 z 18.01.1983; zespół Browar Książęcy, w tym Willa Möllera z 1891 r. (ul. Mikołowska 5), nr rej. A/259/10 z 28.05.1966; kasyno Browaru Obywatelskiego

3. Nowe Tychy – Plan Generalny i jego założenia

Powojenne Nowe Tychy powstały na rozległych polach jako antidotum⁵ dla zatłoczonych miast śląskich. Decyzja o budowie nowego miasta w oparciu o istniejące miasteczko Tychy zapadła na szczepku rządowym 4 października 1950 r.⁶ [12]. „Na wybór lokalizacji dla nowo wznoszonego miasta (...) wpłynęło dogodne położenie w układzie całego GOP, możliwość zapewnienia powiązań komunikacyjnych oraz dobre tereny budowlane (...) Na usytuowanie miasta w dobrych warunkach klimatycznych i terenowych [sąsiedztwo kompleksów leśnych i jeziora] zwrócono specjalną uwagę, aby uzyskać dla jego mieszkańców jak najlepsze warunki zdrowotne i umożliwić rekreację” [3]. Budowę miasta rozpoczęto już w 1950 r. od osiedla zlokalizowanego w bezpośrednim sąsiedztwie stacji kolejowej oraz starej części miasta, w oparciu o oś równoległą do istniejącej zabudowy. Osiedle (Osiedle A⁷) powstało według projektu prof. T. Teodorowicz-Todorowskiego z Politechniki Śląskiej w Gliwicach. Wkrótce po rozpoczęciu budowy, w 1951 r., zorganizowano konkurs na Plan Generalny miasta, który wygrał zespół Kazimierza Wejcherta i Hanny Adamczewskiej z Zakładu Urbanistyki Politechniki Warszawskiej. Pierwszym osiedlem budowanym w ramach tego planu było Osiedle B, wznoszone już od 1952 r.

W Planie Generalnym najważniejsze decyzje odnoszące się do terenów zieleni oparto na analizie dostępnych wówczas, skromnych materiałów fizjograficznych i przyrodniczych, a więc danych o ukształtowaniu terenu, stosunkach wodnych oraz istniejącej roślinności [2].

Kompozycję planu oparto na dwóch krzyżujących się osiach. Oś wschód–zachód wyznaczała linia kolejowa biegnąca w głębokim wykopie (jej przebieg pokrywa się z lokalnym wododziałem), natomiast oś północ–południe tworzą tereny zieleni – dwa parki, północny i południowy, spięte szerokim pasem alejowym. Oś ta miała być kontynuowana w kierunku

z 1905 r. (ul. Browarniana 1), nr rej. A/414/14 z 14.03.2014; oraz willa z ogrodem (tzw. Willa Radziewskiego) z początku XX w. (ul. Damrota 41), nr rej. A/1527/93 z 30.04.1993 [pomimo wpisania do rejestru ogród niestety już nie istnieje]. Zespół pałacu Promnice, również wpisany do Rejestru, formalnie należy do gminy Kobiór (Wykaz zabytków nieruchomych).

- ⁵ Określenie „antidotum” należy tu rozumieć jako próbę systemowego rozwiązania problemów komunikacyjnych, zdrowotnych i funkcjonalnych, jakie dostrzegano w chaotycznie rozrastających się miastach, w tym w zagęszczonej tkance miejskiej aglomeracji górnośląskiej. Tychy to, w zamyśle jego projektantów, miasto w pełni nowoczesne, powstałe w zgodzie z modernistycznym wzorcem urbanistyki i zasadami kształtowania architektury. Samowystarczalna jednostka, w której przewidywano obok zabudowy mieszkaniowej pełny zakres usług i lokalny przemysł, a nie „miasto-sypialnia”, choć tak czasem, niesłusznie, próbowano je postrzegać [17].
- ⁶ Uchwała Prezydium Rządu z dnia 4 października 1950 r. w sprawie rozbudowy m. Tychy. „W celu polepszenia warunków życia klasy robotniczej Centralnego Zagłębia Węglowego przez zapobieżenie dalszemu zagęszczaniu miast i osiedli w niecce węglowej, (...) postanawia się przystąpić do budowy nowego miasta w oparciu o istniejące m. Tychy”. W uchwale zawarto m.in. informację o docelowej liczbie mieszkańców, którą określono wówczas na 100 tys.; liczbę tę skorygowano w 1961 r. na 130 tys. W momencie gdy rozpoczynano realizację Uchwały, miasteczko liczyło 13 tys. mieszkańców i zajmowało powierzchnię 30,1 km² [10, 12].
- ⁷ Projektowane osiedla nazywano, początkowo roboczo, kolejnymi literami alfabetu. Oznaczeń tych wkrótce zaczęto używać oficjalnie i powszechnie, a nieco później przydano im jeszcze rozszerzenia w postaci imion żeńskich (np.: A – Anna, H – Honorata, M – Magdalena czy Z – Zuzanna).

południowym, ku terenom leśnym. Na krzyż, który tworzą obie osie, nałożono czworobok głównych ulic o długości boków około 1 km, wyznaczając przyszłe centrum miasta. W samym jego środku, na przecięciu głównych osi, planowano budowę dworca kolejowego Tychy Śródmieście. W obu dzielnicach miasta, północnej i południowej, zaprojektowano pośród zabudowy pasma zieleni o układzie wschód–zachód, na północy oparte o starodrzew dawnej drogi Paprocańskiej, a na południu o skraj kolejnych osiedli M, N, O (i później – P⁸). Obok sztucznie narzuconej „zielonej osi” strukturę miasta miały współtworzyć pasma-kliny zieleni naturalnej, wchodzące z terenów przylegających do miasta aż do jego centrum i łączące się wraz z okalającymi miasto łąkami, polami i lasami w jeden system zieleni. Szczególną rolę w tym systemie miały pełnić tereny wokół Jeziora Paprocańskiego, projektowane jako park kultury i wypoczynku, otoczony terenami leśnymi, z różnorodnymi funkcjami: sportową (boiska, otwarta pływalnia, ośrodek sportów wodnych), rekreacyjną (plaża, wesołe miasteczko, pole kempingowe), społeczną (amfiteatr) i wystawienniczą. Kliny zieleni miały spełniać jednocześnie dwie role – klimatyczną (przewietrzanie miasta) oraz rekreacyjną, jako tereny wypoczynku codziennego.

Projektanci wykorzystywali podmokłe tereny ciągnące się wzdłuż istniejących cieków, obszary trudne do zabudowy, co w ich oczach podnosiło prawdopodobieństwo realizacji projektu. Szybko jednak okazało się, że i na te tereny władze chętnie wprowadziłyby zabudowę mieszkaniową. Dlatego podjęto wiele działań mających na celu ochronę „zielonej idei”, a więc projektowanego systemu zieleni miasta. „Można podkreślić trzy tendencje w działaniach wielu ludzi (...) tendencja pierwsza – utrzymać tereny zielone w założeniach i planach szczegółowych, wspomagać je przez lokalizację styczną ze szkołami, przedszkolami, innymi usługami na działkach zazielenionych. Dawało to optyczne i biologiczne zwiększenie terenów (...) Tendencja druga – doprowadzić jak najszybciej do realizacji zieleni, nawet prymitywnej, bez urządzeń, jedynie przez obsadzenie terenu. (...) tendencja trzecia – utrzymywać rezerwy pod tereny zielone” [2, s. IV/74-76].

Trudnym okresem w realizacji założeń Planu Generalnego okazały się lata 70. XX w., kiedy podjęto decyzję o powiększeniu docelowej liczby mieszkańców miasta ze 130 do 200 tys. (w związku z nowymi inwestycjami przemysłowymi, m.in. budową fabryki samochodów), czego konsekwencją było „dogęszczenie” miasta. W tym czasie rozpoczynano realizację osiedli w dzielnicy południowej (od linii wykopu kolejowego na południe) i to na tym obszarze nastąpiły największe zmiany w stosunku do pierwotnego planu Wejchertów, w tym znaczące uszczuplenie terenów usługowych i rekreacyjno-parkowych. „Wprawdzie generalne założenia układu zieleni z planu ogólnego zostaną zachowane, ale zmiany są wielkie. Tu gdzie planowana była zabudowa jednorodzinna w ogrodach, traktowana jako dzielnice willowe na obrzeżach miasta, powstają nowe osiedla z blokami o kilku i kilkunastu kondygnacjach. Zabudowa wysoka zbliża się do lasu. Znikają otaczające miasto tereny łąk i pól uprawnych. Zmniejsza się więc znacznie areal zieleni” [2, s. V/72].

⁸ Idea budowy Osiedla P powstała po 1971 r. jako jeden z elementów „dogęszczenia” zabudowy.

4. Realizacje i stan istniejący

Od pierwszych faz powstawania planu miasta zieleń była istotnym jego elementem⁹, będąc przedmiotem sporządzanych planów i projektów w trzech skalach¹⁰. W skali Planu Generalnego (1:2000) ustalono zasadniczą strukturę zieleni miasta, wskazując główne jej funkcje (sposób użytkowania)¹¹. Kolejnym etapem były projekty w skali 1:1000, obejmujące ogólną koncepcję zagospodarowania poszczególnych osiedli mieszkaniowych wraz z przewidywanym dobozem roślin. Ostatnią, najbardziej szczegółową fazą projektową były projekty wykonawcze (w skali 1:500 lub 1:250). „Każdy opracowywany dla Tychów projekt zieleni musiał być uzgadniany z Generalnymi Projektantami miasta” [13].

Parki, obok zieleńców i terenów sportowych, zwłaszcza ze względu na wielość ich funkcji¹², często atrakcyjną formę, dogodną lokalizację oraz nieograniczoną dostępność, są pierwszoplanowymi terenami zieleni miejskiej. W Tychach pierwsze nowe tereny zieleni rozpoczęto zakładać zimą 1954 r., kiedy to przesadzano duże drzewa, najprawdopodobniej w obrębie Osiedla B [13]. Nieco później, bo dopiero na początku lat 60. XX w., przystąpiono do prac nad realizacją parków miejskich w powstającej wówczas północnej dzielnicy. Pierwszym był Park Niedźwiadków, nazwany tak od rzeźby Augustyna Dyrdy, przedstawiającej trzy bawiące się niedźwiadki. Park powstał na skraju Osiedla E, w miejscu, które do 1950 r. nazywane było „Olszynami” [9].

Niewątpliwie najatrakcyjniejszymi parkami pozostają parki Północny i Miejski, oddzielone od siebie szeroką dwupasmową ul. Edukacji. Parki te stanowią ważny w skali urbanistycznej element. To tu rozpoczyna się zielona oś miasta. Park Północny to w znacznej części przekształcone stare stawy rybne, gdzie tafle wody zastąpiły w nim powierzchnie trawiastych polan. Stawom towarzyszyły olszyny, które adaptowano na potrzeby zakładanego parku. Układ komunikacyjny jest tu bardzo oszczędny – to swobodnie wytyczona brzegami stawów i groblami ścieżka obwodowa. Spacerowy program uzupełnia niewielki plac zabaw wraz z niedawno powstałą siłownią na świeżym powietrzu. Bardzo charakterystyczny jest sposób wkomponowania parku w jego otoczenie. Zgodnie z przyjętą już w Planie Generalnym zasadą w najbliższym sąsiedztwie parku znajdują się szkoły otoczone zielenią, która optycznie i funkcjonalnie powiększa ich przestrzeń (ta zasada czytelna jest również w przypadku Parku Miejskiego). „Dla Parku Północnego (...) nie było żadnego projektu zie-

⁹ Zieleń pełni, obok linii kolejowej oraz czworoboku głównych ulic śródmiejskiego kwartału, funkcję jednego z elementów krystalizujących jego układ urbanistyczny [16, s. 52].

¹⁰ Szczęśliwie dla mieszkańców projektanci miasta niemal przez cały okres prowadzonych prac projektowych mieli w swoim zespole osobę odpowiedzialną za projekty zieleni. Była nią inż. ogrodnik Helena Okołowicz-Krześ, która w latach 1952-1990 pracowała w zespole Miastoprojekt „Nowe Tychy” i była główną projektantką wszystkich terenów zieleni w mieście, z wyjątkiem osiedli A i B, które zostały wykonane wcześniej [2].

¹¹ W Planie Generalnym utrzymano parkowy charakter wcześniejszych, przedwojennych terenów rekreacyjnych Tychów, a więc terenów sportowych w pobliżu Osiedla A czy niewielkiego zabytkowego parku przy Browarze Książęcym.

¹² Parki pełnią przede wszystkim funkcje: estetyczną (w tym i kompozycyjną), wypoczynkową, zdrowotną, społeczną (dydaktyczną i wychowawczą), ekologiczną oraz techniczną (Czerwiec, Lewińska 1996).

leni. Uregulowano tylko stawy i posadzono kępy: brzozy, jałowca, cisa, modrzewia i nawet wśród olch – jabłoni ozdobnej. Jednak tylko brzozy i modrzew się zachowały” [13]. Przedłużeniem Parku Północnego jest zaprojektowany na początku lat 60. XX w. przez Helenę Okołowicz-Krześ i Kazimierza Wejcherta Park Miejski. Park ten nie tylko łączy się przestrzennie z Parkiem Północnym (a w kierunku południowym – z ul. Darwina, aleją spacerową wytyczoną w kierunku przyszłego Parku Południowego i dalej – Paprocan), ale miał łączyć się z nim również programowo przez zaprojektowane wzdłuż osi zbiorniki wodne, które później w wyniku oszczędności zamieniono na trawniki, a towarzyszące im kwietniki w znacznym stopniu uszczuplono, by te w końcu w ogóle zlikwidować. Przestrzenne połączenie tych dwóch najważniejszych parków widoczne jest również w sposobie prowadzenia widoków i komponowaniu wnętrza parkowych. Układ został skomponowany na zasadzie kulis kierujących wzrok na ukos względem głównej osi, co wydłużając pole obserwacji, optycznie powiększa obszar parków – łamane osie widokowe są niemal dwukrotnie dłuższe w porównaniu do długości osi głównej. Ze względu na lokalizację w południowej części parku Urzędu Miasta¹³ park stanowi główną przestrzeń publiczną i reprezentacyjną miasta i z tego powodu w chwili obecnej jest obok ośrodka w Paprocanach najlepiej utrzymanym terenem zieleni Tychów.

Parku Południowego, niestety, jak na razie nie założono. Był wprawdzie tematem rozważań studialnych, w tym prac studenckich, jednak nie powstała żadna koncepcja projektowa z realną perspektywą realizacji¹⁴. Przeznaczony dla niego teren, już nieco uszczuplony, nadal pozostaje niezagospodarowany, podobnie jak zdecydowana większość przestrzeni planowanego od 1952 r. centrum Tychów.

W „Nowych Tychach” powstało ponadto kilka mniejszych parków, wykorzystujących istniejące stawy, błonia i podmokłe tereny, co prawda – w bardzo skromnej formie i w większości ze skromnym wyposażeniem, co przekłada się na ograniczenie ich funkcji do wypoczynkowej i ekologicznej. Do tej grupy można zaliczyć Park Łabędzi, który jest wschodnim zakończeniem „poprzecznej zielonej osi” w północnej dzielnicy miasta (w zachodniej części kończy ją opisany wyżej Park Niedźwiadków). Oś ta przebiega jedną z ważniejszych ulic miasta – szeroką i zieloną aleją Niepodległości i, po części, od ul. Grota Roweckiego do al. Bielskiej, pozostaje na szlaku dawnej drogi Paprocańskiej, która łączyła przedwojenne Tychy i Paprocany. Również ten park powstał w oparciu o istniejące stawy oraz olszyny i ma charakter spacerowy.

W dzielnicy południowej znajdują się trzy parki – św. Franciszka (zwany początkowo Parkiem Wschodnim lub Parkiem Przyjaźni), Park Jaworek (w opisach Planu Generalnego nazywany Parkiem Zachodnim) oraz Park Suble. Tu również zaprojektowano poprzeczną oś zieleni, którą poprowadzono poprzez południowy skraj osiedli M, N i O. Na zamknięciach osi znajdują się, we wschodniej części – Park św. Franciszka, w zachodniej – Park Jaworek.

¹³ Budynek Urzędu Miasta (oddany do użytku w 1970 r.) stanął na lekkich podcieniach, co miało odciążyć wizualnie jego potężną kubaturę oraz zapewnić łączność wzrokową pomiędzy ciągami pieszymi wzdłuż alei Niepodległości i ulicy Darwina a parkiem [9].

¹⁴ Wśród tych opracowań były prace dyplomowe powstałe pod opieką prof. Wejcherta na Wydziale Architektury Politechniki Warszawskiej oraz projekty opracowane w czynnie społecznym przez pracowników Miastoprojektu [2].

Początkowo zamierzano nadać tej przestrzeni pewien element wyróżniający i jednocześnie scalający – „Idea wiążącą ten długi spacer przez miasto miały być liczne grupy brzoź usytuowane na tle ciemniejszej zieleni w głębi osiedli. Biała kora drzew nadawałaby ton założeniu w ciągu całego roku. Byłby to taki inny niż wszystkie spacer w bieli” [2, s. V/78]. Zamierzenia tego jednak nie zrealizowano. To pasmo zieleni, w porównaniu do analogicznego w części północnej, jest mniej czytelne w krajobrazie i pomimo podejmowanych prac nad niektórymi jej elementami, np. stopniowym urządzeniu Parku Jaworek (budowa skateparku, boisk sportowych, wytyczenie ścieżek oraz sadzenie wzdłuż nich drzew), ciąg ten pozostaje nadal niedoinwestowany, a w częściach wcześniej zrealizowanych (powstałych w czasie budowy tych osiedli w latach 70. XX w.) – jest zdewastowany i wymaga rewitalizacji. Park Suble to teren zagospodarowany w niewielkim stopniu, o dużych powierzchniach łąk, z dwoma rozległymi stawami. Poprowadzono tu kilka ścieżek oraz wybudowano boisko i plac zabaw.

Wszystkie parki w dzielnicy południowej mają stosunkowo duże powierzchniowe trawiaste, niewielki udział „wyższej zieleni” oraz urozmaiconą, „pofalowaną” powierzchnię. Ich program ogranicza się do podstawowych elementów, tj. placu zabaw i ścieżek spacerowych. Jedynie Park Jaworek ma nieco bogatszy program sportowy.

W strukturze tyskich terenów zieleni elementy o charakterze liniowym (aleje i ciągi spacerowe) odgrywają ważną rolę „łączników” pomiędzy jej elementami powierzchniowymi – parkami, terenami sportowymi oraz nielicznymi zieleńcami; te towarzyszą przede wszystkim obiektom użyteczności publicznej. W dzielnicy północnej większość ulic dzielących miasto na poszczególne jednostki-osiedla obsadzono drzewami lub adaptowano zadrzewienia dawnych traktów. W ten sposób zbudowano system „zielonych przejść” o podwójnej funkcji – estetycznej i technicznej. Podobną rolę zielonych ciągów pieszych miały pełnić pasy zieleni wzdłuż wykopu kolejowego (pomiędzy dwoma dzielnicami miasta).

Najbardziej wysuniętym na południe terenem systemu zieleni Tychów jest Ośrodek wypoczynkowy Paprocany. Położony na skraju lasu, nad jeziorem, kompleks zaprojektowano jako miejsce wypoczynkowo-sportowe nie tylko dla mieszkańców Tychów, ale również okolicznych miejscowości. Miał to być park kultury i wypoczynku, w którym przewidziano plażę, boiska sportowe, przystań dla żaglówek, otwarty basen, kawiarnie, domki kempingowe i kilka parkingów [3]. Zlokalizowano go po części północnej jeziora, czyli najbliżej miasta, na terenie o dogodnej, południowej wystawie. Realizację projektu rozpoczęto w 1960 r. Miejsce to miało swoje dobre i złe chwile, okresy dużej popularności i powolnego upadku, związanego ze zwykłym zużyciem substancji budowlanej, połączonym z zaniedbaniami w ich konserwacji, na które nałożył się kryzys gospodarczy i zmiany społeczne. W ostatnich latach podjęto udaną próbę rewitalizacji tego terenu¹⁵. W 2014 r. zrealizowano projekt zagospodarowania wschodniego nabrzeża jeziora – wybudowano drewnianą promenadę z miejscami wypoczynkowymi, siłownię na wolnym powietrzu i utworzono nową plażę¹⁶. W ramach wcześniejszych etapów rewitalizacji wybudowano kawiarnię, wodny plac zabaw

¹⁵ Koncepcję rewitalizacji kompleksu parkowego Paprocany opracowano w Pracowni Planowania Przestrzennego i Architektury w Tychach pod kierunkiem arch. G. Ratajskiego w 2007 r. [14].

¹⁶ Projekt powstał w pracowni RS+ Robert Skitek w 2012 r. Nagrodzony wyróżnieniem w Plebiscycie Polska Architektura XXL w kategorii „przestrzeń publiczna”, był nominowany do nagrody

(2011), park linowy (2013) oraz zmodernizowano kompleks boisk sportowych i ciągi spacerowe. Wzdłuż nabrzeża powstały nowe drogi rowerowe łączące park z terenami leśnymi.

Ważne dla mieszkańców miast są również tereny sportowe, które często uzupełniają program parków lub są elementem zieleni osiedlowej, służąc wówczas przede wszystkim wypoczynkowi codziennemu. Na terenie Tychów w różnym czasie i w różnych dokumentach planistycznych wskazywano rozmaite lokalizacje terenów przeznaczonych na funkcje sportowe¹⁷. W chwili obecnej funkcjonują dwa stadiony – rozbudowany stadion osiedlowy przy Osiedlu A (z przedwojenną tradycją) i nowoczesny, wybudowany w miejsce wcześniejszego obiektu z końca lat 60. XX w., na Osiedlu E, oraz pole golfowe (Osiedle E).

Stadion zimowy – całoroczne kryte lodowisko (Osiedle F), sztuczne lodowisko sezonowe (Osiedle B), a także kryty basen (Osiedle E) mają charakter kubaturowy, a zatem odgrywają niewielką rolę w systemie wypoczynkowym miasta. Wszystkie powyżej wymienione obiekty są dostępne dla użytkowników w ograniczonym zakresie. W tej kategorii znajdują się również ogrody działkowe. Zlokalizowano je zwłaszcza w pasmach tuż przy strumieniach, na obrzeżach miasta, w części północnej i wschodniej, podobnie jak cmentarze, z których dwa największe zlokalizowano właśnie w dzielnicach peryferyjnych (Wartogłowiec i Żwaków). W granicach miasta pozostaje również kilka starszych cmentarzy parafialnych.

5. Podsumowanie

Dzisiejszą strukturę terenów zieleni Tychów tworzą obiekty powstałe jeszcze przed rokiem 1939 oraz te wybudowane po 1950 r. W pierwszym przypadku zieleń ma charakter „punktowy”, a nie systemowy – zaspokaja zatem doraźne potrzeby właścicieli obiektów lub – nieco później – lokalnej społeczności. W drugim przypadku część z nich zaprojektowano jako ważne elementy układu urbanistycznego miasta – można je zatem nazwać elementami krystalizującymi jego strukturę i kompozycję. Do tych struktur należy zaliczyć główną oś, w skład której wchodzi dwa parki i łącząca je aleja, przy czym zarówno aleję tę, jak i Park Południowy zlokalizowano na terenach potencjalnie budowlanych – struktura urbanistyczna była tu nadrzędna w stosunku do warunków środowiskowych. Park Północny natomiast zaplanowano na terenie podmokłym o wysokich walorach przyrodniczych, który nie nadawał się pod zabudowę. W pierwszym przypadku o lokalizacji terenów zieleni zdecydował jedynie wybrany przez projektantów układ przestrzenno-funkcjonalny miasta. W drugim nałożono tę „ideę” na warunki fizjograficzne, czyli postąpiono zgodnie ze schematem, gdzie zwykle tereny niebudowlane przeznacza się na funkcje wypoczynkowe i który często spotykamy w różnych mia-

w VIII edycji konkursu „Życie w Architekturze” za najlepsze realizacje powstałe w Polsce w latach 2013-2014 [20, 21].

¹⁷ W planie ogólnym z 1961 r. planowano budowę 6 stadionów (4 osiedlowych i 2 dzielnicowych) oraz hali sportowej z krytą pływalnią. Kolejny plan (1979) utrzymywał liczbę stadionów, pojawiły się w nim jednak dodatkowe obiekty wcześniej nieplanowane – kolejne 2 hale sportowe i 3 sztuczne lodowiska [2, s. V/91].

stach, zarówno współczesnych, jak i historycznych. Na podkreślenie zasługuje fakt świadomego i konsekwentnego wykorzystania przez projektantów terenów związanych z systemem hydrologicznym tego terenu – obniżeń wzdłuż cieków i istniejących stawów, które zachowano i wykorzystano do budowy sieci powiązań przyrodniczych, projektując w ich oparciu parki, czy przeznaczając je na ogrody działkowe.

W strukturze terenów zieleni¹⁸ dominuje zieleń dostępna, wypoczynku biernego i czynnego – parki, zieleńce, lasy, tereny zieleni o specjalnym przeznaczeniu – trasy komunikacyjne oraz tereny zieleni towarzyszącej (w tym przypadku szczególnie istotne przy obiektach służby zdrowia i szkołach oraz zabudowie mieszkaniowej). Duży procent powierzchni zajmują tereny zieleni o ograniczonym dostępie i specjalnym przeznaczeniu – ogrody działkowe, cmentarze czy niewielkie w skali miasta, ale bardzo ważny dla jego historii, zabytkowy park browarniany. W granicach miasta znajduje się również ośrodek wypoczynkowy. Dominujące funkcje powyższych terenów to wypoczynkowa i estetyczna.

REFERENCES/LITERATURA

- [1] Adamczewska H., *Miastoprojekt Nowe Tychy. 1955-1965*, Miastoprojekt Nowe Tychy, Katowice–Tychy 1965.
- [2] Adamczewska-Wejchert H., Wejchert K., *Jak powstawało miasto*, part 1, Pergamon s.c., Tychy 1995.
- [3] Adamczewska-Wejchert H., Zadrożna R., *Tychy w architekturze XXX-lecia*, Towarzystwo Przyjaciół Ziemi Tyskiej, Katowice, sine anno.
- [4] Czerwiec M., Lewińska J., *Zieleń w mieście*, Instytut Gospodarki Przestrzennej i Komunalnej, Warszawa 1996.
- [5] Czyżewski A., *Budujemy nowy dom... Opowieści o Kazimierzu Wejchercie*, [in:] Czyżewski A. (ed.), *W stulecie urodzin. Profesor Kazimierz Wejchert*, Muzeum Miejskie w Tychach, Tychy 2012, p. 23-90.
- [6] Kaczmarek R. (ed.), *Tychy. Monografia historyczna*, Miasto Tychy, Tychy 2011.
- [7] Lipok-Bierwiazzonek M., *Huta Paprocka*, Muzeum Miejskie w Tychach, Tychy 2007.
- [8] Lipok-Bierwiazzonek M., Ociepa A., *To było tak... Z życia tyszan w latach 1950-1999*, Muzeum Miejskie w Tychach, Tychy 2011.
- [9] Lipok-Bierwiazzonek M., *Od socrealizmu do postmodernizmu. Unikatowe NOWE Tychy. Przewodnik po szlaku miejskim*, Urząd Miasta Tychy – Wydział Rozwoju Miasta i Funduszy Europejskich, Tychy 2011, <http://www.unikatowetychy.pl/images/przewodnik.pdf> (access: 03.08.2015).
- [10] Lipok-Bierwiazzonek M., Kaczmarek R., *Tychy. Obrazy z przeszłości*, Tychy, sine anno.
- [11] Nagengast W. (ed.), *Kronika szkoły w Tychach*, Muzeum Miejskie w Tychach, Tychy 2011.

¹⁸ W artykule zastosowano nomenklaturę zgodną z klasyfikacją terenów zieleni, opracowaną przez A. Zielonko w 1951 r. w Instytucie Urbanistyki i Architektury (Niemirski – 1973). W literaturze przedmiotu spotykamy kilka innych klasyfikacji (szerzej problem ten omawia Szumański 2005 [15]).

- [12] Ociepa A., *Tychy – osada w Puszczy Pszczyńskiej. O tyskim herbie, zamku myśliwskim i polowaniach w Puszczy Pszczyńskiej*, [in:] Lipok-Bierwiazzonek M., Ociepa A. (ed.), *Leśne historie. Puszcza pszczyńska w historii Tychów i okolicy. Przyroda i gospodarka*, Tyskie Zeszyty Historyczne, Vol. 10, 2013, p. 51-60.
- [13] Okołowicz-Krześ H., *Projektowanie i realizacja drzewostanu. Tereny zieleni w Tychach 1954-1999*, [in:] Seminarium pod patronatem Prezydenta Miasta Tychy: Drzewa w mieście, Tychy, 25.09.2007, http://www.pke-tychy.ovh.org/download/seminarium_1.pdf (access: 10.09.2015).
- [14] Protocol No. 0063-5/KILit/07 from the meeting of the Commission for Local Initiatives and Spatial Order dated 23rd April 2007, <http://bip.umtychy.pl/index.php?action=Po-bierzPlik&id=6335> (access: 10.09.2015).
- [15] Szumański M., *Strukturalizacja terenów zieleni*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa 2005.
- [16] Wejchert K., *Elementy kompozycji urbanistycznej*, Arkady, Warszawa 1984.
- [17] Włodarczyk J.A., *Pokochać Tychy? czyli Miasto od nowa*, WST, Katowice 2012.
- [18] Wykaz zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków; woj. śląskie, http://www.nid.pl/pl/Informacje_ogolne/Zabytki_w_Polsce/rejestr-zabytkow/zestawienia-zabytkow-nieruchomych/stan%20na%2030.06.2015%20poprawki/SLS-rej.pdf (access: 11.08.2015).
- [19] Zielonko A., *Planowanie terenów zieleni*, [in:] Niemirski W. (ed.), *Kształtowanie terenów zieleni*, Arkady, Warszawa 1973, p. 24-28.
- [20] Zagała Ł., *Współczesna przestrzeń wypoczynku*, Architektura Murator, No. 6, 2015, p. 64-68.
- [21] Żylski T., *Życie w architekturze*, Architektura Murator, No. 6, 2015, p. 20-33.

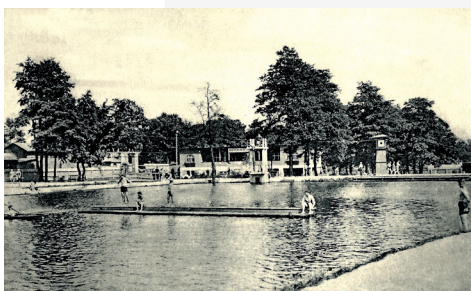
a)

b)

c)

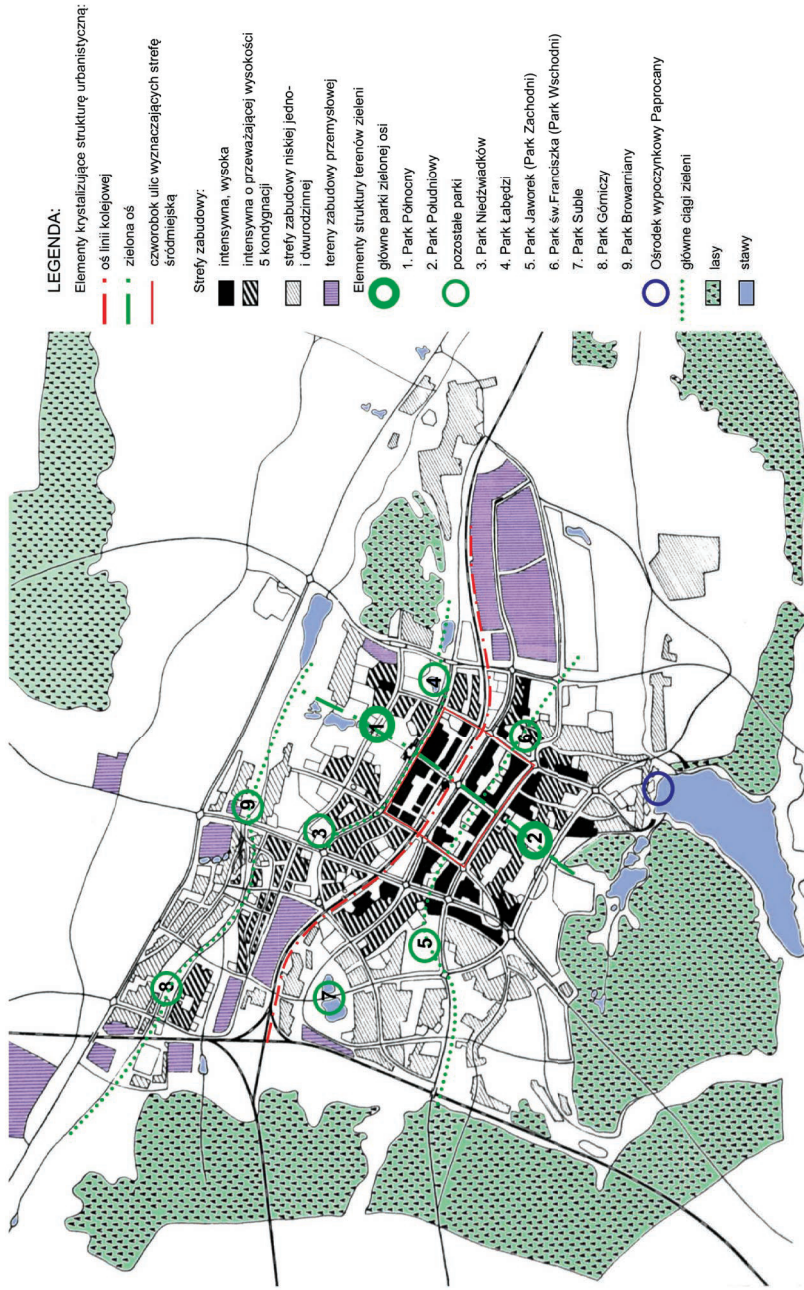

d)

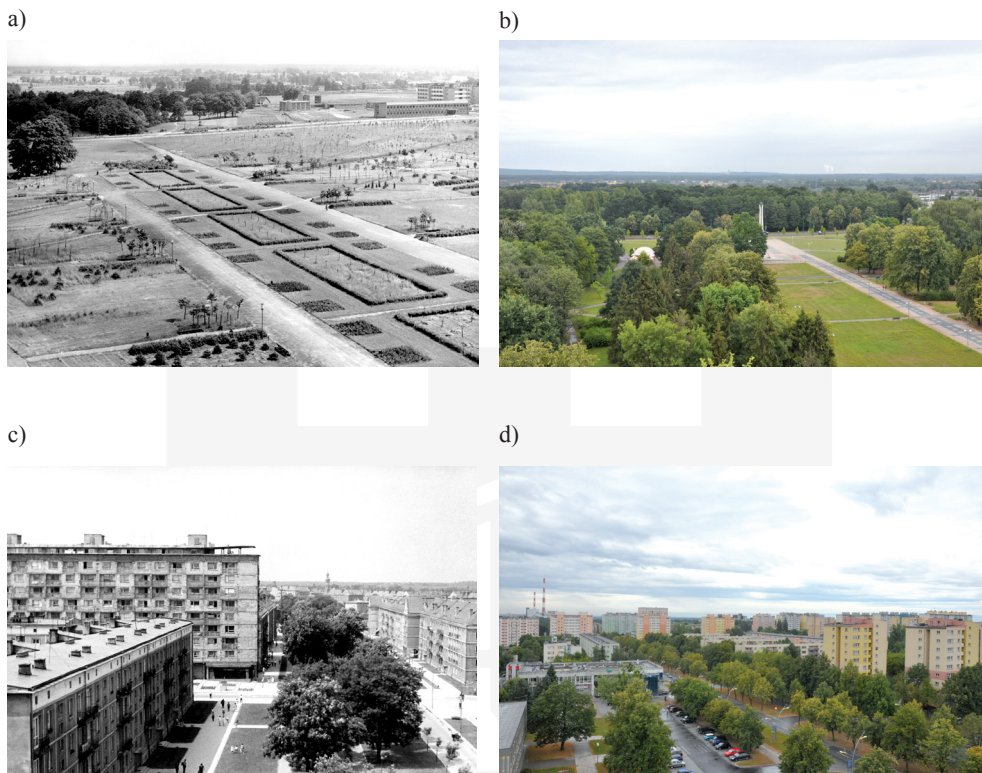
III. 1. a) Hunting castle and entrance to the park. Post card, ca. 1910, ed. A. Krummer, Pszczyna (collection of the City Museum in Tychy); b) Hunting castle, state on July 2015 (photo by J. Dudek-Klimiuk); c) Swimming pool at the territory of recreation-sport centre. Post card, ca. 1930, ed. A.P. Pierzchalski, Katowice (collection of the City Museum in Tychy); d) Sport areas in Settlement A, state on July 2015 (photo by J. Dudek-Klimiuk)

II. 1. a) Zamek Myśliwski i wejście do parku. Pocztaówka, ok. 1910, wyd. A. Krummer, Pszczyna (zbiory Muzeum Miejskiego w Tychach); b) Zamek Myśliwski, stan z lipca 2015 r. (fot. J. Dudek-Klimiuk); c) basen na terenie ośrodka rekreacyjno-sportowego. Pocztaówka, ok. 1930, wyd. A.P. Pierzchalski, Katowice (zbiory Muzeum Miejskiego w Tychach); d) tereny sportowe na os. A, stan z lipca 2015 r. (fot. J. Dudek-Klimiuk)

III. 2. Scheme of city planning structure of Tychy according to the General Plan dating back to the sixties of XX c. [own development on the grounds: [1], fig. 8]

II. 2. Schemat struktury urbanistycznej Tychów według Planu Generalnego z lat 60. XX w. [opracowanie własne na podstawie: [1], ryc. 8]

III. 3. a) City Park dating back to ca. 1962 (collection of the City Museum in Tychy); b) City Park, state on July 2015 (photo by J. Dudek-Klimiuk); c) View at Niepodległości Avenue at the crossing with Czysta street, the sixties of the XX c. (Collection of the City Museum in Tychy); d) East-oriented view at Niepodległości Avenue (from the building of the City Office), state on July 2015 (photo by J. Dudek-Klimiuk)

II. 3. a) Park Miejski ok. 1962 r. (zbiory Muzeum Miejskiego w Tychach); b) Park Miejski, stan z lipca 2015 r. (fot. J. Dudek-Klimiuk); c) widok na al. Niepodległości na wysokości skrzyżowania z ul. Czystą, lata 60. XX w. (zbiory Muzeum Miejskiego w Tychach); d) widok na al. Niepodległości z budynku Urzędu Miejskiego w kierunku wschodnim, stan z lipca 2015 r. (fot. J. Dudek-Klimiuk)

